

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

(23 & 24 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2005)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΣΤΟΥΔΩΝ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΙΔΡΥΤΗΣ: ΣΧΟΛΗ Μ.ΩΡΑΪΤΗ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΠΕΙΡΑΤΕΙΑ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΩΝ

1686 Δικεμβρίου 10

Την σήμερον παρόντος εις εμένα τον υπογράφοντα και εις τους κάτωθεν μάρτυρας εδώ παρών απομένει η καλουγριά του Φρουζέτη να πάγη εις την Χίο διά την αγορά των σκλάβων της Χίος ή σκλάβες οπού 'ναι από το χωριό της Χίος Ολύμπους, να πάγη να φέρη ριάλια τετρακόσα τριάντα. Τα τριάντα να 'ναι διά κόποι τής άνωθε καλουγριάς, και ανίσως και λάβη τα άνωθ[εν] γρόσα καλά, όβερ και τα άνωθ[εν] γρόσα δεν λάβη και κρατήσουν και το σκλαβάκι εκεί, να 'ναι κρατημένη η άνωθ[εν] καλουγριά αυτήνη και τα καλά της να πληρώνη την σούμα του άνωθε σκλαβακιού, περό εβγάζοντας ανίσως και τύχη θάνατος του σκλαβακιού να μην έχη να κάμη η άνωθε καλουγριά, και αν τύχη και εις την θάλασσα ρίξιγο από κρουσάρους να μην έχη να κάμη η άνωθ(εν) καλουγριά, και διά πίστωσι του παρόντος γράφονται και μάρτυρες.

Τζανής Καλαμαράς μαρτυρώ τα άνωθ[εν]

Παπά Γεράσιμος Βίδος μάρτυρας παρακαλετός στα άνωθεν

Παπά Ησαΐας Ριανός παρακαλετός μάρτυρας

Παπά Μάρκος Κορίνθιος καντζιλιέρης

Η μαρτυρία αυτή εικονογραφεί, νομίζω, παραστατικά όψεις των πε-

ρίπλοκων φαινομένων που σχετίζονται με την πειρατική δράση στο Αιγαίο και το συνδεδεμένο στενά με αυτήν εμπόριο σκλάβων¹. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο συμφωνητικό που συντάχθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 1686, μια μοναχή αναλαμβάνει να ταξιδέψει στη Χίο, προκειμένου να μεταφέρει τα λύτρα για κάποιες Χιώτισσες που κρατούνται σκλάβες στη Μύκονο. Τα λύτρα αυτά ανέρχονται συνολικά σε 430 ρεάλια, 30 από τα οποία αποτελούν τη δική της αμοιβή. Μαζί της θα πάρει ένα μικρό παιδί, ένα «σκλαβάκι», για την καταβολή των λύτρων του οποίου καθίσταται προσωπικά υπεύθυνη η ίδια, ενώ αντίθετα απαλλάσσεται από ευθύνες σε περίπτωση θανάτου του ή αιχμαλωσίας του από κουρσάρους. Το περιεχόμενο της συμφωνίας προκαλεί ερεθίσματα για σκέψεις και γεννά ερωτηματικά για την πειρατεία στις ελληνικές θάλασσες. Μερικά από αυτά είναι και τα ακόλουθα:

α) Η Χίος και η Μύκονος, τα νησιά δηλαδή που εμπλέκονται στην πώληση των σκλάβων, ως τόποι προέλευσης και αιχμαλωσίας τους, αποτελούν και τα δύο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας². Στην περίπτωση μάλιστα της Μυκόνου, όπου εδρεύουν οι πωλητές, το σχετικό έγγραφο επικυρώνεται και φυλάσσεται από τις κοινοτικές αρχές που θεσμικά συνιστούσαν μόρφωμα της διοικητικής μηχανής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πώς, λοιπόν, αρχές εγκατεστημένες ή τουλάχιστον αποδεκτές από την οθωμανική εξουσία επικύρωναν συμφωνίες για ανθρώπους που σκλαβώθηκαν από πειρατές, τους οποίους καταδίωκε το οθωμανικό κράτος; Σχετίζεται άραγε η στάση αυτή των κοινοτικών αρχών της Μυκόνου με τη δεδομένη χρονική συγκυρία του βενετοτουρκικού πολέμου και τη ρευστή κατάσταση που ζουν οι κάτοικοι του νησιού, καθώς υφίστανται αμφίπλευρα την πίεση της οθωμανικής και της βενετικής εξουσίας; Ένα έγγραφο που συντάσσουν στις 3 Οκτωβρίου 1686, μόλις δύο μήνες δηλαδή πριν από το συμφωνητικό της μοναχής Φρουζέτη, είναι αποκαλυπτικό του φόβου και της ανασφάλειας που επικρατούσε στη Μύκονο³:

1686 Οκτωβρίου 3

Έστοντας και ο μεγάλος φόβος που έχομε από το γένος του Ισμαήλ και ξεχωριστά από τον μπέη μας, οπού μας έχει να τον δίνομε το χαράτζι ως καθώς του το 'δωσεν η βασιλεία, και επειδή πάλι και από το άλλον

μέρος έχομε φόβον από τους αφέντες τους χριστιανούς οπού την σήμερον μας κυριεύουν, διά τούτο λοιπόν συναθροισμένοι οι ιερείς και άρχοντες και η λοιπή κοινότης διά να εύρουν μέθοδον και τρόπον διά μερικά άσπρα όπου έχουν μαζωμένα διά να στείλουν του άνω[θεν] μπέη εις το χρέος όπου του θέλομε και διά το άνω[θεν] τούτιο όπου έχομε από τους αφέντες όπου την σήμερον μας κυριεύουν. Και το άλλο μην τύχει κανείς από την παρόν κοινότη και πάρει και διαβάλει εις τους αφέντες μας πως τα δωσεν κανείς από τους ανθρώπους της κοινότης και θέλει έχει βάσανα και τρουμένα. Διά τούτο και οι άνω[θεν] ιερείς και προεστοί θέλουν και κάνουν το παρόν γράμμα διά να ευρίσκεται εις πάσα καιρόν εδώ εις ασφάλειαν και διά πίστωσιν του παρόντος θέλει γράψουν και υποκάτωθεν: Και ανίσως και θέλει έρθει ο μπέης εις ετούτα τα νερά γι πουρεί[;] αν ηθέλει στείλουν τα άσπρα εις άλλον τόπον ψηφίζουν να τα πάγει ο επίτροπος με τον κυρ Τζάνε και ότι ήθελε τον ετύχει απομένουν να τους μαντινιέρουν⁴

Παπά Μάρκος Οικονόμος	Μισέρ Τζανής Καλαμαράς
Παπά Δημήτρης Σακελάριος	στέργω και μην ηξεύροντας να γράψω
Παπά Ιωάννης Καλλιάρχος	επαρακάλεσα τον Αντώνη Ψαρό και
Μητροφάνης Ιερομόναχος	υπόγραψε δια λόγου μου
Παπά Παρθένιος Γατάνης	Μισέρ Αντώνης Πετρήσ στέργω μην
Παπά Δούκας	ηξεύροντας να γράψω επαρακάλεσα τον
Παπά Άνθιμος Φαμελίτης	Αντώνη Ψαρό και έγραψε διά λόγου μου
Παπά Ιωσήφ Ζιάγος	Αντώνης Ψαρός στέργω
Παπά Μακάριος Φώσκολος	Μάστρο Νικόλας του Κυριάκου στέργω
Παπά Γεράσιμος Καλόμενος	και μην ηξεύροντας να γράψω επαρακάλεσα
Παπά Μελέτιος Κορνάρος	τον κουνιάδο μου και έγραψε διά λόγου μου
Παπά Μάρκος Φαμελίτης	Αντώνης Χαδεμένος στέργω
Παπά Αντώνης Ροδέλης	Γιώργης Καταβατάς στέργω
Παπά Ησαΐας στέργω	Γεώργης Τουλάνης στέργω
Παπά Νικόλας Σκορδίλης	Κάρλος Καλέργης στέργω
Παπά Γιώργιος Πανσέβαστος	Γιαννούλης Ευδάκης στέργω
Παπά Μελέτιος Πόνας	Νικόλας του Σαβαστία στέργω
Παπά Παντελής Πανσέβαστος	Γεώργης Καλογεράς στέργω
Παπά Ιωάννης Κουντουμάς	Κωσταντής Βλάσης στέργω

<i>Παπά Γιώργης Θολόγος</i>	<i>Δούκας Τζιάγος στέργω</i>
<i>Παπά Ιωσήφ Κουντουμάς</i>	<i>Τζαννής Νάτζος στέργω</i>
	<i>Βεντούρης του Ιω'' Παπαγιάκουμου στέργω</i>
	<i>Στάθης του Ιω'' στέργω</i>
	<i>Κωστάζος Σκορδίλης στέργω</i>
	<i>Μάρκος Καταβατάς στέργω</i>
	<i>Δούκας Βουτζίνος στέργω</i>
	<i>Φρατζέσκος Αναγνώστης στέργω</i>
	<i>Νικολής Ταμούτος στέργω</i>
	<i>Νικόλας Παούς στέργω</i>
	<i>Ιω'' Πετρής</i>
	<i>Θοδωρής Σκλάβος στέργω</i>
	<i>Γιάννης Παλαμάρης στέργω</i>
	<i>Ζώρτζης Σοφιανός</i>
	<i>Γιαννάκης Οστοβίκης</i>
	<i>Ιω'' Γύζης</i>
	<i>Γιαννούλης Περής</i>

[νότο:] *γράμμα συβαστικό της κοινότης διά να δώσουν τα γρόσια του μπέη*

β) Το συμφωνητικό με την καλογριά του Φρουζέτη συντάσσεται με όλους τους τύπους από τον καντζηλιέρη της κοινότητας και υπογράφεται από προκρίτους του νησιού. Οι διατυπώσεις δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία για το περιεχόμενο της συναλλαγής, την οποία ο συντάκτης του εγγράφου όχι μόνο δεν κάνει καμιά προσπάθεια να συγκαλύψει αλλά περιγράφει λεπτομερώς. Συνεπώς, η διακίνηση πειρατικών λειών, τμήμα της οποίας αποτελούσαν και οι σκλάβοι, καταγράφεται στα επίσημα βιβλία της κοινότητας και υπόκειται στους γενικότερους δικαιοκούς κανόνες που ρύθμιζαν τις συναλλαγές στη Μύκονο. Ήταν επομένως το εμπόριο αγαθών που προέκυπτε από την πειρατική δράση νόμιμο ή έστω ανεκτό, τη στιγμή που οι πειρατές υποτίθεται ότι βρίσκονταν στο στόχαστρο της οθωμανικής εξουσίας;

γ) Τη διαμεσολάβηση μεταξύ συγγενών των σκλάβων και πωλητών διενεργεί μία γυναίκα και μάλιστα καλόγρια⁵. Αυτή θα ταξιδέψει

από τη Μύκονο στη Χίο μεταφέροντας –κατά πάσα πιθανότητα ως απόδειξη του γεγονότος ότι πράγματι οι εντολείς της κρατούν τους σκλάβους– και ένα μικρό σκλαβάκι, για το οποίο είναι προσωπικά υπεύθυνος⁶. Αν υποθεθεί ότι η εμπλοκή της μοναχής είναι πράξη χριστιανικής φιλανθρωπίας, ελέους απέναντι στις ομόθρησκές της σκλάβες⁷, πώς δικαιολογείται το σημαντικό ποσό των 30 ρεαλίων που προβλέπεται ως αμοιβή της; Το ποσό ενδεχομένως μπορούσε να θεωρηθεί δικαιολογημένο λόγω των εξόδων και των κινδύνων της αποστολής, δεν συνιστά όμως ταυτόχρονα και μια απόδειξη ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το χριστιανικό καθήκον, αν μη τι άλλο, συνέπλεε με το ίδιο όφελος;

δ) Εάν η αποστολή της μοναχής είχε επιτυχή έκβαση, θα μετέφερε κατά την επιστροφή της στη Μύκονο 430 ρεάλια. Το χρηματικό αυτό ποσό ήταν πολύ μεγάλο. Ενδεικτικά σημειώνουμε ότι με βάση τις τιμές πώλησης των ακινήτων την εποχή αυτή στη Μύκονο, μπορούσαν με τα χρήματα αυτά να αγοραστούν περισσότερα από 20 σπίτια⁸. Εύλογα ερωτήματα γεννά η μεταφορά τέτοιου ποσού στο ταραγμένο, εμπόλεμο και ανασφαλές από τη δράση των πειρατών Αιγαίο. Η χρήση χρεωστικών ομολογιών ή συναλλαγματικών επέτρεπε ενίοτε την αποφυγή μεταφοράς μετρητών στις «κανονικές» εμπορικές συναλλαγές⁹. Πώς όμως θα κατοχυρώνονταν οι έμποροι των σκλάβων να διεκδικήσουν την είσπραξη ενός τέτοιου χρεογράφου, όταν το εμπόριό τους αφορούσε πειρατικές λείες; Επρόκειτο επομένως να καταβληθεί σε μετρητά; Δεν αποτελούσε όμως πρόκληση για ληστεία ένα τέτοιο χρηματικό ποσό στα χέρια μιας ανίσχυρης γυναίκας; Η μήπως ακριβώς η πειρατική προέλευση των χρημάτων διαμόρφωνε ένα δίχτυ προστασίας απέναντι στους επίδοξους άρπαγες;

ε) Στο τέλος του εγγράφου γίνεται λόγος για «ρίζιγα των κουρσάρων». Ποιοι ήταν όμως οι κουρσάροι τους οποίους οι Μυκονιάτες, που διαμεσολαβούσαν στην πώληση των σκλάβων, προσέγραφαν στους ενδεχόμενους κινδύνους; Οι Τούρκοι πειρατές, οι Έλληνες «ομότεχνοί» τους ή οι Ευρωπαίοι που δρούσαν στις ελληνικές θάλασσες, κάποιοι μάλιστα από τους οποίους είχαν εγκατασταθεί μόνιμα ή περιστασιακά στα νησιά; Και από την άλλη πλευρά κινδύνευαν

από κουρσάρους που δρούσαν υπό τη σκέπη κάποιας ευρωπαϊκής δύναμης ή από «ελεύθερους επαγγελματίες» πειρατές που ενεργούσαν για λογαριασμό τους; Οι όροι «πειρατές» και «κουρσάρου», που οριοθετήθηκαν από τη μεταγενέστερη ιστοριογραφία, χρησιμοποιούνταν στις πηγές της εποχής χωρίς εννοιολογική διάκριση;

Ερωτήματα όπως τα παραπάνω, καθώς βεβαίως και άλλα που θα μπορούσαν να τεθούν, σκιαγραφούν, νομίζω, τη διάχυση των επιπτώσεων της πειρατείας σε πολλές και διαφορετικές όψεις της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των νησιών. Αντίθετα, ορισμένες απόψεις που φαίνεται ότι έχουν υιοθετηθεί από την πλειονότητα της σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας υστερούν στην απόδοση όλου του εύρους των χρωματισμών και των ιδιαιτεροτήτων που διαμόρφωναν τη ζωή των κατοίκων των νησιών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Με αυτό τον τρόπο τα στερεότυπα που κυριάρχησαν στη διαπραγματευση του θέματος, παρότι διασώζουν ένα τμήμα του πυρήνα της αλήθειας, λειτουργούν κάποτε παραμορφωτικά, φωτίζοντας υπερβολικά μία πλευρά των πραγμάτων, αφήνοντας εντούτοις στο σκοτάδι ή ακόμη και παραμορφώνοντας άλλες όψεις τους, απαραίτητες για την κατανόηση ενός σύνθετου φαινομένου.

Θα σταθούμε με συντομία σε ορισμένες κοινές συνισταμένες απόψεων που, έχοντας κυριαρχήσει στην παλαιότερη κυρίως βιβλιογραφία για το θέμα, έχουν πλέον καταλήξει να θεωρούνται ευρύτερα, λίγο ως πολύ, θέσεις κοινής παραδοχής:

1) Οι ξένοι πειρατές –μουσουλμάνοι κυρίως αλλά και χριστιανοί– που έδρασαν στις ελληνικές θάλασσες υπήρξαν μάλιστα για τους κατοίκους των νησιών, διότι συστηματικά προέβαιναν σε δηώσεις, απαγές, λεηλασίες και αιχμαλωσίες χριστιανών κατοίκων ή διερχόμενων που τους πωλούσαν ως σκλάβους.

2) Οι νησιώτες ζούσαν σε καθεστώς διαρκούς τρόμου και ανασφάλειας, που είχε αποτέλεσμα είτε τη φυγή και την ερήμωση των νησιών είτε την εγκατάλειψη των παράλιων περιοχών και την απόσυρση σε τοποθεσίες που παρείχαν οπτική κάλυψη ή φυσική οχύρωση¹⁰.

Απόψεις όπως οι παραπάνω νομίζω ότι αποτέλεσαν συστατικά τμήματα ευρύτερων εξηγητικών σχημάτων που επιδίωκαν να προβάλλουν τη συνολική κατάσταση στην οποία οδηγήθηκε ο ελληνι-

κός χώρος μετά την τουρκική κατάκτηση¹¹. Στη συνέχεια, στον καμβά αυτό κεντήθηκαν πληροφορίες, μαρτυρίες, πηγές, οι οποίες είχαν ιδωθεί από μια οπτική γωνία που στόχευε στην τροφοδότηση και ενίσχυση του γενικευτικού σχήματος με επάλληλες επιστρώσεις τεκμηριωτικού υλικού. Η προκαθορισμένη, «στρατευμένη» θα λέγαμε, αυτή προσέγγιση του πειρατικού φαινομένου οδήγησε αφενός σε υπερεκμετάλλευση κάποιων πληροφοριών και αφετέρου σε πλημμελή αξιοποίηση άλλων που μπορούσαν να αντληθούν από τις ποικίλης φύσης πηγές. Θα σταθούμε σε ένα παράδειγμα:

Στα μέσα περίπου του 17ου αιώνα, ο καπουτσίνος μοναχός Πλασίν σε μια σειρά επιστολές του περιγράφει με παραστατικό και γλαφυρό τρόπο τη διαμονή του και τα ταξίδια του στα νησιά του Αιγαίου, παρέχοντας ταυτόχρονα εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη ζωή των κατοίκων τους. Στο απόσπασμα που ακολουθεί αναδεικνύεται μια δραστηριότητα των γυναικών της Σύρου:

Είναι αυτές οι ίδιες γυναίκες που έχουν την ευθύνη της κατασκευής της γαλέτας για τους πειρατές. Η καθेमιά τους κατέχει ατομικούς χειρόμυλους, με τους οποίους αλέθουν το σιτάρι που τους προμηθεύουν οι ίδιοι οι κουρσάροι, πράγμα που είναι εις βάρος των Τούρκων, αφού, διαφορετικά, οι πειρατές δεν θα είχαν τη δυνατότητα να τους πολεμούν. Η διανομή του σιταριού από τους πειρατές στις γυναίκες έχει μεγάλο ενδιαφέρον. Αυτός που επιθυμεί γαλέτες και τις πληρώνει, στέλνει στον οικισμό τους ανθρώπους του για να τις ειδοποιήσουν να είναι έτοιμες και να φτάσουν γρήγορα στο λιμάνι, αμέσως μόλις φτάσει το πλοίο. Αυτές οι φτωχές γυναίκες φεύγουν αμέσως για το λιμάνι, έχοντας ένα σάκο στο χέρι και πηγαίνουν προς τους ναύτες, αυτοί καταγράφουν το βάρος του σιταριού που τους δίνουν και μετά οι γυναίκες στρέφουν φορτωμένες, μεταφέροντας το σακί πάνω στο κεφάλι. Παραξενεύτηκα πολύ μ' αυτό τον τρόπο συνδιαλλαγής, όμως αυτές οι γυναίκες έκαναν αυτή τη δουλειά ευχαρίστως, επειδή ήταν πεπεισμένες ότι θα τις πλήρωναν καλά γι' αυτή τη δουλειά. Πράγματι, εκτός απ' αυτό έχουν και όφελος πάνω στην ποσότητα που παραλαμβάνουν, γιατί, όχι σπάνια, ανακατεύουν το σιτάρι που τους δίνουν με ορισμένη ποσότητα κριθαριού. Οι πειρατές

όμως, συχνά, το αντιλαμβάνονται και τους κατακρατούν τις γαλέτες δίχως να τις πληρώσουν. Έτσι, αυτές οι δύσμοιρες, για να κερδίσουν κάτι, εκτίθενται σε κάθε απρόοπτο¹².

Η εικόνα που προκύπτει από την περιγραφή του Πλασίντ μοιάζει να υπονομεύει τα στερεότυπα που αναφέρθηκαν παραπάνω. Οι κάτοικοι της Σύρου και ειδικά οι γυναίκες του νησιού φέρονται να διατηρούν στενές σχέσεις με τους πειρατές. Αντί λοιπόν να φεύγουν πανικόβλητες με την εμφάνιση κάποιου πειρατικού σκάφους, σπεύδουν οικειοθελώς στο λιμάνι προκειμένου να αναλάβουν, έναντι αμοιβής, την άλεση του σταριού και την τροφοδοσία των πειρατικών πλοίων με γαλέτα. Ο Πλασίντ μάλιστα υποστηρίζει ότι οι πειρατές όχι μόνο δεν αποσπών με τη βία τα αγαθά ή έστω την εργασία των ντόπιων, αλλά πέφτουν και θύματα εξαπάτησης από τις γυναίκες του νησιού που αναμειγνύουν το σιτάρι τους με υποδεέστερης αξίας κριθάρι.

Ανταποκρίνεται άραγε αυτή η απαλλαγμένη από φόβο, σχεδόν ισότιμη, και διάχυτη σε όλο τον πληθυσμό συνεργασία με τους πειρατές στις πραγματικότητες της εποχής; Βρίσκεται έστω πιο κοντά στην αλήθεια από τα επικρατούντα στερεότυπα που μνημονεύσαμε παραπάνω; Αποτελούσε ιδιαιτερότητα της Σύρου λόγω της, κατά συντριπτική πλειονότητα, κατοίκησης της από καθολικούς¹³; Οπωσδήποτε ο Πλασίντ είναι ευνοϊκά διακείμενος προς τους πειρατές, διότι οι καπουτσίνοι συνεργάζονταν μαζί τους και δέχονταν τις απλόχερες ευεργεσίες τους. Εάν όμως η συνεργασία των ντόπιων δεν περιοριζόταν σε μερικούς μεμονωμένους, αξιοκατάκριτους «διαπλεκόμενους» με τους πειρατές, όπως θέλουν κάποιες προσεγγίσεις του θέματος, αλλά είχε τη μαζικότητα που της αποδίδει ο Πλασίντ, μήπως τελικά η άλλη πλευρά, το αντίπαλο δέος, περιοριζόταν κυρίως στην τουρκική εξουσία που βρισκόταν σε απηνή πόλεμο με τους χριστιανούς πειρατές¹⁴; Πάντως μαρτυρίες όπως αυτή του Πλασίντ εικονογραφούν τη ρευστότητα των ορίων ανάμεσα στις εκάστοτε αντιμαχόμενες δυνάμεις και εντέλει την ασάφεια των ρόλων θυτών και θυμάτων¹⁵.

Ας επανέλθουμε όμως στα όσα έχουν υποστηριχθεί περί εγκατάλειψης των παράλιων θέσεων και στη μετακίνηση των νησιωτικών

οικισμών σε μεσόγειες προφυλαγμένες ή και κρυφές θέσεις. Βεβαίως, στην εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας οι κάτοικοι των νησιωτικών οικισμών ζούσαν σε ένα περιβάλλον ζυμωμένο με τη βία που ασκούσε τόσο ο Οθωμανός κυρίαρχος όσο και ποικίλης άλλης προέλευσης διερχόμενοι ή νότιοι ένοπλοι¹⁶. Στις πηγές εντοπίζονται πολυάριθμα βίαια επεισόδια¹⁷, ενώ περιγράφονται και μέτρα προστασίας, που καταδεικνύουν ότι ο φόβος και η ανασφάλεια αποτελούσαν εκφάνσεις της καθημερινότητάς τους. Η ασφάλιση των πυλών εισόδου των οικισμών κατά τη νύχτα ή η λειτουργία μέσω των βιγλών ενός συστήματος επιτήρησης και έγκαιρης ειδοποίησης απέναντι σε απειλές προερχόμενες από τη θάλασσα είναι ενδεικτικές του αισθήματος κινδύνου που είχαν οι νησιώτες¹⁸. Οι συνθήκες αυτές απέτρεπαν, νομίζω, την ίδρυση απομονωμένων, ανοχύρωτων οικισμών με λιγοστά σπίτια σε παραθαλάσσιες θέσεις¹⁹.

Αν εξετάσει κανείς τις Χώρες των Κυκλάδων την ίδια εποχή, θα παρατηρήσει ότι πράγματι αρκετές από αυτές ήταν χτισμένες σε ικανή απόσταση από τη θάλασσα²⁰. Ταυτόχρονα όμως υπήρχαν και μεγάλοι οικισμοί που βρίσκονταν πάνω στη θάλασσα ή, εν πάση περιπτώσει, πολύ κοντά της (θυμίζουμε ενδεικτικά την πόλη της Μυκόνου, την Παλαιά Χώρα της Άνδρου, το Σκάρο στη Σαντορίνη, τη Νάουσα της Πάρου, τον Άγιο Νικόλαο Τήνου κ.λπ.). Παράλληλα, πρόσφατες μελέτες, που στηρίχθηκαν σε επιτόπια παρατήρηση, έδειξαν ότι οι Χώρες των νησιών όχι μόνο δεν ήταν κρυμμένες από τη θάλασσα αλλά αντίθετα είχαν οπτική επαφή τόσο με τις θαλάσσιες οδούς των διερχόμενων πλοίων όσο και μεταξύ τους, όταν επρόκειτο για γειτονικά νησιά²¹. Επομένως, προτεραιότητα για τους βασικούς οικισμούς μάλλον αποτελούσε όχι αποκλειστικά η απόσταση από τη θάλασσα αλλά η επιλογή μιας θέσης που θα διευκόλυνε τις δραστηριότητες των κατοίκων και θα εξυπηρετούσε τη δυνατότητα άμυνας και ελέγχου τόσο του ηπειρωτικού όσο και του θαλάσσιου περιβάλλοντος χώρου. Η απόκρυψη άλλωστε των οικισμών από τους πειρατές έχανε σημαντικά το νόημά της, εφόσον οι τελευταίοι, αν δεν ενδημούσαν στην περιοχή, οπωσδήποτε δεν ήταν και άπαξ διερχόμενοι. Ήταν επομένως άριστοι γνώστες όχι μόνο των οικισμών αλλά ακόμη και των ακατοίκητων βραχονησίδων του Αιγαίου πελάγους²².

Η επίσης διαδεδομένη, όμοιας προέλευσης, θέση που κάνει λόγο για ερήμωση των νησιών στα χρόνια που επακολούθησαν την τουρκική κατάκτηση, λόγω της δράσης των πειρατών και των τουρκικών καταπίεσεων, επίσης παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα τεκμηρίωσης²³. Καταρχήν φαίνεται ότι ορισμένα νησιά, όπως η Μήλος, η Κίμωλος, η Πάρος ή η Μύκονος, γνώρισαν κάποια οικονομική ευμάρεια έχοντας καταστεί κέντρα πειρατικής δράσης και εμπορίου λειών²⁴. Εκτός από αυτό όμως, οι μαρτυρίες των περιηγητών, των καθολικών ιερέων και των Ευρωπαίων προξένων, τα φορολογικά κατάστιχα της τουρκικής διοίκησης αλλά κι εκείνα των χριστιανικών κοινοτήτων, παρότι δεν είναι ίσως ικανά να αποτυπώσουν με ακρίβεια τον πληθυσμό των νησιών, συγκλίνουν πάντως στην εκτίμηση ότι τα νησιά όχι μόνο δεν στερούνταν κατοίκους, αλλά σε περιόδους ακμής της πειρατείας διέθεταν έναν εξίσου ακμαίο πληθυσμό. Θα καταφύγουμε υποχρεωτικά σε μερικούς αριθμούς. Οι επιμέρους ανά νησί πληροφορίες δίνουν στα τέλη του 17ου αιώνα, στην εποχή δηλαδή κορύφωσης της πειρατικής δράσης, κατ' εκτίμηση άθροισμα του πληθυσμού των Κυκλάδων περίπου 70.000 κατοίκους, σε μια χρονική περίοδο που ολόκληρη η Πελοπόννησος αριθμούσε περίπου 176.000 κατοίκους²⁵. Η ικανοποιητική κατοίκηση των νησιών στα χρόνια άνθησης της πειρατείας καταδεικνύεται και από τη σύγκριση με τον πληθυσμό τους σε τυχαίες μεταγενέστερες χρονικές στιγμές. Ενδεικτικά: στις παραμονές της Επανάστασης του 1821, τα Κυκλαδονήσια εκτιμάται ότι αριθμούν περίπου 110.000 κατοίκους, η πρώτη επίσημη απογραφή στα 1861 κατέγραψε πληθυσμό 118.130 κατοίκων, από τους οποίους οι 17.939 ζούσαν στην Ερμούπολη, που εποίκιστηκε μετά το 1821 από πρόσφυγες, ενώ 120 χρόνια αργότερα, στην απογραφή του 1981, καταμετρήθηκαν 88.458 κάτοικοι²⁶.

Ένα άλλο ζήτημα αφορά την ασάφεια και κάποτε την αυθαιρεσία που χαρακτηρίζει πολλές φορές το νόημα όρων και εννοιών που χρησιμοποιούνται κατά την περιγραφή του πειρατικού φαινομένου. Το αποτέλεσμα είναι να συμφύρονται μόνιμα εγκατεστημένες σε έναν τόπο ομάδες που είχαν αποκτήσει μιας μορφής κρατική υπόσταση, όπως οι Σαρακηνοί ή οι Μαλτέζοι, ομάδες που σχηματιζόνταν περιστασιακά με σκοπό την αρπαγή αγαθών, και ένοπλοι που δρούσαν

οργανωμένα με την ανοχή ή τη ρητή παραδοχή και ενίσχυση ενός κράτους²⁷. Εκτός όμως από τη γενικότερη αντικειμενική δυσχέρεια διάκρισης μεταξύ πειρατών και κουρσάρων που παρατηρείται ακόμη και στις πηγές της εποχής και επιτείνεται από την εναλλαγή ρόλων των ίδιων των εμπλεκόμενων, εξίσου προβληματικοί είναι οι χαρακτηρισμοί γεγονότων και προσώπων που πρωταγωνίστησαν σε αυτά²⁸. Έτσι, ο χαρακτηρισμός μιας ενέργειας ως πολεμικής ή πειρατικής καθορίζεται κυρίως από την οπτική και την τοποθέτηση εκείνου που τον αποδίδει.

Ανάλογη είναι η μεταγενέστερη πρακτική απόδοσης της ιδιότητας του πειρατή σε πρόσωπα που ήταν ενταγμένα σε κρατικούς στρατούς, έφεραν υψηλόβαθμα αξιώματα και μετείχαν σε πολεμικές πράξεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Μπαρμπαρόσα, που η δράση του στη δεκαετία του 1530 στο Αιγαίο και την Κρήτη ονοματίζεται πειρατική και ο ίδιος πειρατής, παρόλο που τότε πλέον έχει το αξίωμα του Καπουδάν πασά και δρα επισήμως στο πλαίσιο της κατακτητικής πολιτικής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας²⁹. Επίσης πειρατικές χαρακτηρίζονται συχνά επιδρομές του οθωμανικού στόλου στα κρητικά παράλια που διενεργούνταν στο πλαίσιο πολεμικών εχθροπραξιών κατά τη διάρκεια των τουρκοβενετικών πολέμων³⁰, ενώ ως πειρατικός φέρεται και ο στολίσκος που είχε συγκροτήσει ο Αλή πασάς στα Ηπειρωτικά παράλια³¹. Ανάλογη ασάφεια απαντά βεβαίως και στους χαρακτηρισμούς Δυτικών κουρσάρων, που ενίοτε δρουν επισήμως σε καιρό πολέμου υπό την αιγίδα κρατικών δυνάμεων, παρά τούτο όμως χαρακτηρίζονται ως πειρατές. Όμοιο είναι το πρόβλημα της ταξινόμησης των «καταδρομών» που διενεργούσε ο Λάμπρος Κατσώνης, στα τέλη του 18ου αιώνα, με τα πλοία του στο Αιγαίο³². Τέλος με κάποια ελαστικότητα περιλαμβάνονται στη χωρία των πειρατών πρόσωπα που διενεργούσαν ληστείες στην ξηρά, παρότι οι ίδιες οι πηγές της εποχής τους χαρακτήριζαν «κλέφτες»³³.

Η μεταγενέστερη απόπειρα απόδοσης κάποιων ενιαίων, σταθερών χαρακτηριστικών στους όρους πειρατές ή κουρσάροι συχνά διαψεύδεται από τις ίδιες τις πηγές που δείχνουν ακριβώς ότι η στάση των ανθρώπων απέναντι σε όσους εμπλέκονταν με την πειρατεία και το

κούρσος διαφοροποιούνταν ανάλογα με τη χρονική συγκυρία και τις συνθήκες της κάθε εποχής. Για παράδειγμα, το 1686 ο Μηλιός Στεφανάκης Αρμακόλας σε επίσημη κατάθεσή του διαμαρτύρεται για τη συμπεριφορά του Αντόνη Μπερναρδάκη, καθώς, αν και θεωρούσε «πως είναι καλόν παιδί και καλός κουρσάρης», αυτός εγκατέλειψε την κουρσάρικη φελοúκα στην οποία τον είχε εγκαταστήσει³⁴. Στα 1700 ο βοτανολόγος, μελετητής του Αιγαίου, Tournefort έγραφε ότι οι «φημισμένοι πειρατές του Αιγαίου δεν είχαν τίποτε το μιαρό, εκτός από την ονομασία του κουρσάρου», «ήταν άνθρωποι με προτερήματα και πολύ αξιόλογοι που απλώς ακολουθούσαν τις συνήθειες της εποχής»³⁵. Το 1788 ο Μιχαήλ Τουρναβίτης, έμπορος εγκατεστημένος στην Τεργέστη και εκπρόσωπος στην πόλη αυτή των υδραϊκών συμφερόντων, σε έκθεσή του συγκαταλέγει τον Λ. Κατσώνη όχι στους νόμιμους κουρσάρους αλλά στους πειρατές που καταδιώκουν τους δυστυχείς Έλληνες³⁶. Τον Ιούνιο του 1833 το δικαστήριο του Ναυπλίου αποφαινεται ότι ο χαρακτηρισμός «πειρατής», που εκτόξευσε ο Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρετός εναντίον του Εμμανουήλ Αντωνιάδη από τις στήλες της καποδιστριακής εφημερίδας του *Ελληνικός Καθρέπτης* συνιστά όχι συκοφαντία αλλά προσωπική ύβρι και τον καταδικάζει σε χρηματική ποινή 500 γροσιών³⁷.

Η απόδοση θετικού ή αρνητικού προσήμου, η εξύμνηση ή η απαξίωση της δράσης των πειρατών αποτελούν αντιφάσεις που συχνά αναδεικνύονται στον περί πειρατών και κουρσάρων λόγο. Συχνά καθορίζονται από την οπτική γωνία ανάγνωσης, ενίοτε και από προσαρμογές στις ανάγκες ερμηνευτικών σχημάτων. Μια αντίληψη θέλει τους πειρατές να είναι Τούρκοι ή Δυτικοευρωπαίοι και πάντως ξένοι, που καταπίεζαν τους ελληνικούς νησιωτικούς πληθυσμούς, βιαιοπραγούσαν απέναντί τους και τους απομυζούσαν χρήματα και υλικά αγαθά. Στη λογική αυτή η πειρατεία είναι φαινόμενο ξένο προς τους ντόπιους, καθώς οι τελευταίοι υφίσταντο μόνο τις τραγικές συνέπειές του. Με κάποια αμηχανία αντιμετωπίζεται εδώ η δράση των χριστιανών Ευρωπαίων πειρατών στις ελληνικές θάλασσες, διότι από τη μία πλευρά η αντιτουρκική τους στάση ευνοούσε την ένταξή τους στο πάνθεον της συνεχούς, αδιάλειπτης αντίστασης κατά του κατακτητή³⁸, από την άλλη πλευρά όμως το γεγονός ότι δεν ήταν Έλληνες, ή

τουλάχιστον ορθόδοξοι, τους ενέτασσε στη χωρία των ξένων που μωμώς αδικούσαν τους Έλληνες.

Μια άλλη προσέγγιση θέλει την ελληνική πειρατεία μια ηρωική πράξη αντίστασης εναντίον του ξένου Τούρκου κατακτητή. Εδώ οι πειρατές είναι το ομόλογο των ορεσιβίων κλεφτών στη θάλασσα, φτωχοί Έλληνες πατριώτες, ατρόμητα παλικάρια, τα οποία μην αντέχοντας την καταπίεση και τη φτώχεια στράφηκαν στη θάλασσα με σκοπό να εκδικηθούν τους Τούρκους δυνάστες³⁹. Αυτοί οι Έλληνες πειρατές δεν στρέφονταν κατά Ελλήνων –παρά μόνο σε εξαιρετικές, επικριτές, περιπτώσεις–, ενώ η εμπειρία που απέκτησαν στα όπλα και τα μικρά τους πλοία επιστρατεύτηκαν εκ των υστέρων στην υπερεσία της εθνικής απελευθέρωσης, καθώς θεωρήθηκε είτε ότι προετοίμασαν την Επανάσταση του 1821 είτε ότι μετείχαν σε αυτήν.

Γεγονός είναι, από την άλλη πλευρά, ότι η πειρατεία, αφού ζυμώθηκε με θρύλους και παραδόσεις, δημιούργησε μια δική της γοητευτική μυθολογία, η οποία μάλιστα, καθώς άρχισε να πλάθεται πολύ πρώιμα, σχεδόν ταυτόχρονα με τα ίδια τα γεγονότα, περιπλέχθηκε τόσο σφικτά με αυτά ώστε καθίσταται συχνά εξαιρετικά δυσχερής η αποκόλληση του μυθικού στοιχείου. Παρά τις δυσχέρειες όμως, νομίζω ότι ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες στο χώρο της ελληνικής ιστοριογραφίας έχει έρθει στην επιφάνεια τεκμηριωτικό υλικό και έχουν παραχθεί μελέτες που σηματοδοτούν το δρόμο εξόδου από τη μυθολογία και ενισχύουν την κριτική θεώρηση των πραγμάτων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το έγγραφο έχει δημοσιευτεί από τον Αντ. Φλ. Κατσουρό, *Κουρσάροι και σκλάβοι. Ανέκδοτα Μυκονιάτικα και Συριανά έγγραφα*, Σύρος 1948, σ. 21-22, έγγρ. 8.
2. Η πώληση ως σκλάβων των μουσουλμάνων αλλά και των zimmiis (δηλαδή των οπαδών μονοθεϊστικών θρησκειών που δέχτηκαν με τη θέλησή τους την κυριαρχία του Ισλάμ), παρότι κανονικά δεν ήταν επιτρεπτή από το θρησκευτικό οθωμανικό δίκαιο, δεν απουσιάζει εντελώς από την τρέχουσα πρακτική. Για τα ισχύοντα, τις προϋποθέσεις και τους περιορισμούς στο εμπόριο σκλάβων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. Y. Hakan Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*, Νέα Υόρκη 1996, σ. 18-39.

3. Βλ. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Συλλογή Μυκόνου Κ.60, χφ. 136, έγγραφο 43 (τούπιο [ίσως ιταλ.: doppio]: διπλάσιο, *τρουμέντα* [λατ. trementus]: τα προκαλούντα τρόμο, *μαντινιέρω* [ιταλ. mantener]: υπερασπίζομαι, προστατεύω).
4. Ο «κυρ Τζάννε» του εγγράφου είναι προφανώς ο Τζαννής Καλαμαράς, πρόσωπο με περιουσία, κύρος και ενεργή ανάμιξη στα κοινά της Μυκόνου την εποχή αυτή (βλ. σχετικά Δ. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος τον 17ο αιώνα. Γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές*, Αθήνα 1997, σ. 456-460). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος είχε εκλεγεί στις 10 Απριλίου 1686 να μεταβεί στο Βενετό ναύαρχο για να διαπραγματευθεί τους φόρους που απαιτούσαν να εισπράξουν οι Βενετοί (βλ. Π. Ζερλέντης, *Σύστασις του Κοινού των Μυκονίων*, Ερμούπολη 1924, σ. 42-45), ενώ λίγο καιρό αργότερα, το Μάιο του 1687, φέρεται να έχει μεταβεί στην άλλη πλευρά, στον Μεημέτ μπέη, Οθωμανό, κάτοχο της φορολογικής προσόδου της Μυκόνου, προκειμένου να του καταβάλει τμήμα της φορολογικής υποχρέωσης του νησιού (βλ. τα σχετικά έγγραφα Π. Ζερλέντης, *ό.π.*, σ. 45-47).
5. Αξίζει να επισημανθεί το διαφορετικό προφίλ του προσώπου που αναλαμβάνει να μεσολαβήσει, στις αρχές του 18ου αιώνα, για την απελευθέρωση Οθωμανών που είχαν οδηγηθεί στη Μάλτα. Ο μεσολαβητής εκεί ήταν πεπειραμένος και καλός γνώστης του κυκλώματος δουλεμπορίας, ενέπλεξε δε ως εγγυητή στην υπόθεση και το Βενετό πρόξενο στη Θεσσαλονίκη· βλ. σχετικά Ε. Ginio, «Piracy and Redemption in the Aegean Sea During the First Half of the Eighteenth Century», *Turcica*, 33 (2001), σ. 144-146. Για την εξαγορά μουσουλμάνων αιχμαλώτων στη Μάλτα ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η περίπτωση του Γάλλου προξένου στη Μάλτα J. Dupuy, που στις αρχές του 17ου αιώνα μετέχει ενεργά με δύο συνεταίρους του, βλ. Pal Fodor, «Piracy, Ransom, Slavery and Trade. French Participation in the Liberation of the Ottoman Slaves from Malta During the 1620s», *Turcica*, 33 (2001), σ. 126-133. Γενικά για τους όρους διεξαγωγής, την έκταση και τα διακινούμενα ποσά στο εμπόριο σκλάβων στο μεσογειακό χώρο, βλ. M. Fontenay, «Le Maghreb barbaresque et l'esclavage méditerranéen aux XVe-XVIIe siècles», *Les Cahiers de Tunisie*, 44/157-158 (1991), σ. 7-43
6. Η πρακτική να απελευθερώνουν οι πειρατές κάποιον από τους συλληφθέντες προκειμένου να μεριμνήσει για την εξαγορά των υπολοίπων κάνοντας και τις αναγκαίες επαφές με τους συγγενείς δεν ήταν σπάνια, βλ. St. Clissold, *The Barbary slaves*, Λονδίνο 1977, σ. 103-104.
7. Η συχνότητα με την οποία κάτοικοι των νησιών κυρίως συλλαμβάνονταν ως σκλάβοι τούς είχε ευαισθητοποιήσει στο θέμα και είχε διαμορφώσει μηχανισμούς αλληλεγγύης τόσο σε ατομικό ή οικογενειακό επίπεδο όσο και σε

- επίπεδο τοπικών πρωτοβουλιών κοινοτικών ή εκκλησιαστικών φορέων (βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *ό.π.*, σ. 322-331). Ευσεβής πράξη θεωρούνταν, από την άλλη πλευρά, και για τους μουσουλμάνους η συμμετοχή στην απελευθέρωση αιχμαλώτων, βλ. Manuela Marin – R. El Hour, «Captives, Children and Conversion: a Case from Late Nasrid Granada», *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 41/4 (1998), σ. 455-457. Για τα χριστιανικά μοναστικά τάγματα που δραστηριοποιούνταν για την απελευθέρωση των σκλάβων βλ. St. Clissold, *ό.π.*, σ. 107-129. Βλ. παραδείγματα διαμεσολάβησης μοναχών στην απελευθέρωση σκλάβου, Δ. Πολέμης, «Απελευθέρωσις αιχμαλώτου εν Άνδρω κατά τον δέκατον έκτον αιώνα», π. *Πέταλον*, 3 (1982), σ. 81-96, και εμπλοκής μοναχών στη διακίνηση σκλάβων στις αρχές του 16ου αιώνα, Elizabeth Zachariadou, «Monks and sailors under the Ottoman Sultans», π. *Oriente Moderno*, τ. XX (LXXXI), τχ. 1 (2001), σ. 145-146.
8. Για τις τιμές των σπιτιών την εποχή αυτή στη Μύκονο βλ. Δ. Δημητρόπουλος, *ό.π.*, σ. 159-161.
  9. Για τη χρήση συναλλαγματικών και τα προβλήματα διάδοσής τους ακόμη και στις εμπορικές συναλλαγές κυρίως του 18ου και του αρχόμενου 19ου αιώνα, βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18ο αιώνα (1715-1795)*, Αθήνα 1972, σ. 120-123, ο ίδιος, *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της Τουρκοκρατίας. Μυκονιάτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1993, σ. 162-168.
  10. Ένας από τους πρώτους Έλληνες ιστορικούς της νεότερης εποχής που υποστήριξαν την άποψη αυτή ήταν ο Π. Κοντογιάννης, *Οι πειραταί και η Θάσος*, Αθήνα 1915 (β' φωτομηχανική έκδ. Θάσος 1995), σ. 13-22, όπου και προσπαθεί να την τεκμηριώσει εξετάζοντας τη θέση των οικισμών της Θάσου. Οι απόψεις έχουν κατά κόρον έκτοτε επαναληφθεί· βλ. για παράδειγμα: Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Β', έκδ. β', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 117-157, Στ. Ήμελλος, *Η περί πειρατών λαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1968, σ. 51-52, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα 1998, σ. 309-310. Ενδεικτικά παραδείγματα της επικράτησης και ευρείας διάδοσης της άποψης ότι οι νησιώτες ζούσαν σε συνεχές καθεστώς τρόμου λόγω των πειρατών βλ. Τρ. Κωνσταντινίδης, *Η πειρατεία, η καταδρομή και οι Έλληνες*, Αθήνα 1949, σ. 7-8, Κ. Καιροφύλας, *Οικουρσάροι στην Ελλάδα*, 3η έκδ. Αθήνα 2002, σ. 9-10, Ν. Α. Κεφαλληνιάδης, *Πειρατεία. Κουρσάροι στο Αιγαίο*, Αθήνα 1984, σ. 8-9, Ν. Φορόπουλος, «Η θέση της Αστυπάλαιας κατά την περίοδο της πειρατείας στο Αιγαίο», *Παρνασσός*, 41 (1999), σ. 311.
  11. Τις σχετικές απόψεις βλ. Α. Vacalopoulos, «La retraite des populations grecques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la domination

- turque», *Balkan Studies*, 4 (1963), 265-276 (και σε ελληνική μετάφραση Απ. Βακαλόπουλος, *Καίρια θέματα της ιστορίας μας*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 117-135). Κριτικό προβληματισμό επί του θέματος βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, «Η “αποχώρηση” πληθυσμών από την πεδιάδα στο βουνό στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ένας εξηγηματικός μύθος σύνθετων δημογραφικών φαινομένων», *Πρακτικά Συνεδρίου: Ο αγροτικός κόσμος στον μεσογειακό χώρο*, Αθήνα 1988, σ. 203-205.
12. Οι επιστολές δημοσιεύτηκαν πρόσφατα από τους Μ. Φώσκολο, Α. Φόνσο, «Οι περιπέτειες ενός Καπουκίνου στο Αιγαίο του 17ου αιώνα (Α΄ μέρος)», *Τηνιακά Ανάλεκτα*, 5 (2002), Αθήνα 2003, σ. 304-305.
  13. Η αμφίθυμη διάθεση φόβου και συνεργασίας καταγράφεται σε έγγραφο που συντάχθηκε το 1671 στη Σαντορίνη, ένα νησί με μεικτό, καθολικό και ορθόδοξο, πληθυσμό. Σε αυτό εκπρόσωποι και των πέντε «καστελιών» του νησιού αναθέτουν στον καθολικό επίσκοπο, στον ορθόδοξο και στον ηγούμενο των Ιησουιτών το έργο «αν τιχου επα τα караβγια τα κουρσαρικα να κλαψου ομπρος τους και να τους παρακαλεσου» να μην βλάψουν το νησί τους διεκτραγωδώντας την κατάστασή τους· βλ. Α. Τσελίκας, *Μαρτυρίες από τη Σαντορίνη (1573-1819)*, Αθήνα 1985, σ. 91 έγγρ. 20.
  14. Για τη συνεργασία ντόπιων και πειρατών βλ. Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου...*, ό.π., σ. 105-107, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ΄ αιώνα...*, ό.π., σ. 219, Ε. Giinio, «Piracy...», ό.π., σ. 138-139, Τζελίνα Χαρλαύτη, *Ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας 19ος-20ός αιώνας*, Αθήνα 2001, σ. 62-65. Ένα παράδειγμα ένταξης των αληθών ή συκοφαντικών καταγγελιών περί συνεργασίας με τους κουρσάρους στις τοπικές αντιπαραθέσεις βλ. Ηλ. Κολοβός, «Ραγιάδες και Φράγκοι στην Πύλη του Σουλτάνου: η κοινωνία της Ανδρού το 1564 και η οθωμανική κεντρική διοίκηση», π. *Άγκυρα*, 2 (2004), σ. 57, 80-81. Για τη ρευστότητα σε σχέση με την πειρατεία, ενίοτε ακόμη και της χριστιανικής ή της μουσουλμανικής ταυτότητας βλ. Elizabeth Zachariadou, «Changing masters in the Aegean», *Πρακτικά Συνεδρίου: The Greek islands and the sea*, επιμ. J. Chrysostomides – Ch. Dendrinos – J. Harris, Λονδίνο 2004, σ. 209-212.
  15. Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση του F. Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας*, τόμ. 2, μφ. Κλαίρη Μιτσοτάκη, Αθήνα 1997, σ. 600: «Το κούρσεμα δεν ανήκει μόνο σε μία όχθη, σε μία μόνο ομάδα, σε έναν μόνο υπεύθυνο, σε ένα μόνο ένοχο. Είναι φαινόμενο ενδημικό. Όλοι, δυνατοί και αδύνατοι, πλούσιοι και φτωχοί, πόλεις, κύριοι και κράτη ήταν πιασμένοι στα γρανάζια μιας μηχανής που ήταν απλωμένη σε ολόκληρη τη θάλασσα».

16. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η περιγραφή της επίσκεψης των Οθωμανών στην Άνδρο από τον μοναχό Πλασίντ (βλ. Μ. Φώσκολος – Α. Φόντος, «Οι περιπέτειες...», ό.π., σ. 390-393), καθώς και οι εγγραφές του βιβλίου των Καπουτσινών στη Νάξο με ανάλογα γεγονότα (βλ. Π. Ζερλέντης, *Ιστορικά σημειώματα εκ του βιβλίου των εν τη Νάξω Καπουκίνων, 1649-1753*, Ερμούπολη 1922, σ. 34). Από την άλλη πλευρά, χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρει ο Tournefort για τον τρόπο που επίλυαν τις διαφορές μεταξύ ορθοδόξων και καθολικών οι πλοίαρχοι των διερχόμενων πλοίων (βλ. J. Pitton de Tournefort, *Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του Αρχιπελάγους, 1700-1702*, μτφ. Μάκης και Μυρτώ Απέργη, Ηράκλειο 2003, σ. 190).
17. Βλ. αναλυτική καταγραφή σχετικών περιστατικών Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1538-1699*, Αθήνα 1991, κυρίως σ. 307-378. Χαρακτηριστική είναι η δήωση της πόλης της Άνδρου από τον Creveliers το 1670 (βλ. Δ. Πασχάλης, *Ιστορία της νήσου Άνδρου*, τόμ. 2, Αθήνα 1927 [φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1995], σ. 294-296), όπως και οι προσβολές της Νάξου λίγα χρόνια αργότερα, το 1767-1678 (βλ. Μ. Μαρκόπολις, «Πειρατικά επιδρομαί κατά της νήσου Νάξου», *Εστία*, 27 [1893], σ. 108-109).
18. Βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 400-411. Βλ. επίσης για το σύστημα ακτοφρουράν της Τήνου από τους Βενετούς, Ν. Μοσχονάς, «Η οργάνωση των ακτοφρουράν της Τήνου υπό του Βενετού συνδίκου Ιερωνύμου da Lezze (1621)», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 5 (1965-1966), σ. 668-687.
19. Το στοιχείο αυτό νομίζω επισημαίνει και ο Β. Randolph, *The Present State of the Islands in the Archipelago*, Οξφόρδη 1687 (φωτ. ανατύπωση Αθήνα 1983), σ. 8, όταν επισημαίνει ότι σε αντίθεση με τη Χώρα που βρισκόταν κοντά στη θάλασσα και είχε πύλες που έκλειναν το βράδυ για το φόβο των κουρσάρων, τα μικρά χωριά του νησιού ήταν σκαρφαλωμένα στα βουνά σε σημεία επίκαιρα, που τους επέτρεπαν να προετοιμάζονται από ενδεχόμενους εξωτερικούς κινδύνους. Με την οπτική της φυγής διαβάζει το απόσπασμα αυτό ο Στ. Ήμελλος, *Η περί πειρατών...*, ό.π., σ. 51.
20. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις αναφέρεται σε πηγές της εποχής ως αίτιο εγκατάστασης του οικισμού μακριά από τη θάλασσα ο φόβος των πειρατών. Βλ. για παράδειγμα την αναφορά του Αργ. Φιλιππίδη, το 1815, στον Πάνερμο της Σκοπέλου (Θ. Σπεράντσας, *Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία – Βιβλίον Ηθικών*, Αθήνα 1978, σ. 202).
21. Ν. Μπελαβίλας, *Λιμάνια και οικισμοί στο Αρχιπέλαγος της πειρατείας, 15ος-19ος αι.*, Αθήνα 1997, σ. 100-102.

22. Βλ. σχετικά Ν. Μπελαβίλας, *ό.π.*, σ. 74-75.
23. Η άποψη αυτή είχε υποστηριχθεί από τον F. W. Hasluck, «Depopulation in the Aegean Islands and the Turkish Conquest», *The Annual of the British School at Athens*, 17 (1910-1911), σ. 151-181, και κατόπιν υιοθετήθηκε από το σύνολο σχεδόν της ελληνικής βιβλιογραφίας (βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Β', *ό.π.*, σ. 117-125· ο ίδιος, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους υπό τους Τούρκους», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 10, Αθήνα 1974, σ. 90-91, Δ. Πασχάλης, «Κατάκτησις των Κυκλάδων υπό των Τούρκων», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 1 (1961), σ. 225, στα οποία και η σχετική βιβλιογραφία. Την άποψη αυτή ανασκευάζει ο Β. J. Slot, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, τόμ. 1, Βέλγιο 1982, σ. 286-289. Βλ. επίσης Μ. Fontenay, «L'Empire Ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle», *Actes du IIe Colloque International d'Histoire: Economies Méditerranéennes Equilibres et Intercommunications XIIe-XIXe siècles*, τόμ. 1, Αθήνα 1985, σ. 448-453, Δ. Δημητρόπουλος, «Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου, 15ος - αρχές 19ου αιώνα», *Τετράδια Εργασίας*, 27, Αθήνα 2004, σ. 100-101.
24. Και σε αυτές τις περιπτώσεις, βέβαια, η παρουσία των πειρατών δεν είχε μόνο μια όψη. Χαρακτηριστικά, ο γραμματέας της ολλανδικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη D. J. De Hocheperied, γράφοντας στο ημερολόγιό του για την επίσκεψή του στη Μήλο στις 4 Ιουλίου 1678, επισήμιανε ότι το νησί είχε καταστεί κέντρο συγκέντρωσης των πειρατών και αγοραπωλησιών των λειών τους, σημειώνει παράλληλα όμως ότι οι κάτοικοι υπέφεραν από αυτούς, καθώς συχνά έκλεβαν τα πρόβατά τους (βλ. Β. J. Slot, «Ολλανδοί πρόξενοι Μήλου-Κιμώλου», *Κιμωλιακά*, 8 [1976], σ. 185-186.
25. Ο πληθυσμός των Κυκλάδων προκύπτει από εκτίμηση βάσει των πληροφοριών που έχουν συγκεντρωθεί από ποικίλες πηγές της εποχής (βλ. τις σχετικές πηγές Δ. Δημητρόπουλος, *ό.π.*, σ. 171-238. Για την Πελοπόννησο βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμοί και οικισμοί της Πελοποννήσου 13ος-18ος αιώνας*, Αθήνα 1985, σ. 141-143).
26. Βλ. αντιστοίχως: Α. Μάμουκας, *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος*, τόμ. 11, Αθήνα 1852, σ. 258-261 (έγγραφο του Ι. Καποδίστρια της 10/22 Νοεμβρίου 1818), *Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός του έτους 1861*, επιμ. Γ. Μπαφούνης, επανέκδοση Αθήνα 1991, σ. 3 και 13, *Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 5 Απριλίου 1981*, Αθήνα 1982, σ. 127.
27. Από την πλούσια βιβλιογραφία για την οργάνωση του «κούρσου», κυρίως στη Μάλτα και στη Μπαρμπαριά βλ. Α. Tenenti, *Piracy and the Decline of Venice 1580-1615*, μτφ. J. και Br. Pullan, Μπέρκλεϊ - Λος Άντζελες 1967, σ. 3-86, Ρ.

- Earle, *Corsairs of Malta and Barbary*, Λονδίνο 1970, σ. 23-191, G. Stephanides, *Aspects du risque maritime aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Αθήνα 1986, σ. 112-197, M. Fontenay, «L'empire ottoman et le risque corsaire au XVIIe siècle», *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 32 (1985), σ. 185-208, ο ίδιος, «Corsaires de la foi ou rentiers du sol? Les Chevaliers de Malte dans le corso méditerranéen au XVIIe siècle», π. *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 35 (1988), σ. 361-384, ο ίδιος, «La place de la course dans l'économie portuaire: l'exemple de Malte et des portes barbaresques», *Annales E.S.C.*, 43 (1988), σ. 1321-1347.
28. Βλ. D. A. Zakythinos, «Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque», *L'Hellenisme Contemporain*, 10 (1939), σ. 9. Βλ. επίσης για το θέμα Β. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου...*, ό.π., σ. 97-98, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα...*, ό.π., σ. 21-25, Ν. Μπελαβίλας, ό.π., σ. 15-16, Μ. Φώσκολος, «Τήνος και πειρατεία κατά τους μέσους χρόνους», Πρακτικά της Επιστημονικής Συνάντησης: *Τήνος και Θάλασσα*, Αθήνα 1997, σ. 48, Ν. Vatin, «L'Empire Ottoman et la piraterie en 1559-1560», *The Kapudan Pasha his office and his domain*, επιμ. Elizabeth Zachariadou. Ρέθυμνο 2002, σ. 370-373.
29. Βλ. για παράδειγμα Σπ. Αργυρός, *Η πειρατεία από τον 1500 π.Χ. έως το 1860. Ιστορία και Θρύλος*, 2η έκδ., Αθήνα 1963, σ. 81-89, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας 1390-1538*, Αθήνα 1985, σ. 200-209, και Δ. Λούπης, «Η πειρατεία στα οθωμανικά ναυτικά κείμενα (16ος-17ος αι.)», Πρακτικά συμποσίου: *Πειρατές και κουρσάροι*, επιμ. Χάρις Καλλιγά – Αλ. Μάλλιαρης, Αθήνα 2003, σ. 86-89, όπου η θεώρηση των μουσουλμάνων για τον Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα. Ο Μπαρμπαρόσα είχε γίνει επισήμως καπουδάν πασάς από το 1533-1534, βλ. A. Gallota, «Khayr al-Din Pasha», *Encyclopédie de l'Islam*, τόμ. 4, Λέιντεν-Παρίσι 1978, σ. 1189, Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, ό.π., σ. 204. Για τη ζωή και τη δράση του Μπαρμπαρόσα βλ. επίσης G. Fisher, *Barbary Legend. War, Trade and Piracy in North Africa 1415-1830*, Οξφόρδη 1957, σ. 41-65, E. Bradford, *The Sultans Admiral. The Life of Barbarossa*, Νέα Υόρκη 1968.
30. Θ. Δετοράκης, «Πειρατικές επιδρομές στην Κρήτη κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας», *Κρητική Εστία*, 2 (1988), σ. 136-139.
31. Βλ. τους χαρακτηρισμούς που αποδίδονται στα πλοία του Αλή πασά με αφορμή το περιστατικό σύλληψης του Ανδρούτσου στα 1810, Σπ. Αργυρός, ό.π., σ. 211-213 και Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον ΙΗ' αιώνα*, ό.π., σ. 243-244.
32. Για τη δράση αυτή του Α. Κατσώνη βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος...*, ό.π., σ. 133-162, Όλγα Κατσιαρδή-Hering, «Μύθος

- και ιστορία. Ο Λάμπρος Κατσώνης, οι χρηματοδότες του και η πολιτική τακτική», *Ροδωνιά. Τιμή στον Μ. Ι. Μανούσακα*, τόμ. 1, Ρέθυμνο 1994, σ. 195-214.
33. Χαρακτηριστικό είναι σημείωμα του πρόκριτου του Γαυρίου του 1812 στο οποίο αναφέρει ότι «Μανιάτες κλέφτες» τον απήγαγαν και λεηλάτησαν το σπίτι του για να απελευθερωθεί τελικά από τους Τούρκους της Καρύστου (βλ. Δ. Πασχάλης, *Η Ανδρος...*, ό.π., τόμ. 2, σ. 303). Ανάλογη είναι και σημείωση σε βιβλίο ναού της Κιμώλου, που αναφέρεται σε γνωστή και από άλλη πηγή επιδρομή Μανιατών με τα λόγια: «1794 μηνός Φεβρουαρίου 17 τι τινί εβδομάδα, παρασκευί ξημέρωμα τρις ώρες να ξιμερώσι μας επατίσανε οι κλέφτες και μας άφισαν ό,τι εφορούσαμε» (βλ. Α. Μηλιαράκης, *Κίμωλος*, Αθήνα 1901, σ. 30 και 33).
34. Βλ. Αντ. Φλ. Κατσουρός, *Κουρσάροι...*, ό.π., έγγρ. 7, σ. 20.
35. J. Pitton de Tournefort, *Ταξίδι...*, ό.π., σ. 190.
36. Όλγα Κατσαριδή-Heiring, «Μύθος και ιστορία...», ό.π., σ. 200.
37. Βλ. Α. Παπαδόπουλος Βρετός, *Ιστορική έκθεση της εφημερίδος «Ο Ελληνικός Καθρέπτης» εκδόδομένης ελληγιστί και γαλλιστί εις Ναύπλιον, από τον Μάιον μήνα του 1832, μέχρι του Ιανουαρίου του 1833*, Αθήνα 1839, σ. 44-47 και 76-79, όπου και το σκεπτικό της δικαστικής απόφασης.
38. Είναι χαρακτηριστικό στη λογική αυτή ότι οι χριστιανοί πειρατές φαίνονται σαν να εγκυαλούνται διότι «δεν μπόρεσαν ποτέ και ίσως δεν θέλησαν να συντονίσουν τη δράση τους και να καταστρώσουν μια ενιαία στρατηγική επιθέσεων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» (βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους...*, ό.π., σ. 14).
39. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά η Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, ό.π., σ. 14, οι Έλληνες αναγκάστηκαν να ασκήσουν πειρατεία και εμπόριο σκλάβων λόγω της έλλειψης κάστρων και ασφάλειας. Χαρακτηριστικό επίσης της αμηχανίας με την οποία αντιμετωπίζεται η πειρατική δράση των Ελλήνων από ορισμένους Έλληνες ιστορικούς, κατεξοχήν γνώστες του πειρατικού φαινομένου, είναι η προσπάθεια, για παράδειγμα, να υποστηρίξουν ότι οι Έλληνες δεν μπορούσαν να κατασκευάσουν πειρατικά πλοία, και απλώς δούλευαν σαν πλήρωμα στα πλοία ξένων πειρατών, βλ. ενδεικτικά Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, «Νέες ειδήσεις για την ελληνική πειρατεία στα τέλη του ΙΖ' αιώνα», *Θησαυρισματα*, 24 (1994), σ. 286, γεγονός που αντιφάσκει και με όσα η ίδια αναφέρει σε άλλο σημείο της μελέτης της (ό.π., σ. 291).